

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 24, Temmuz 2022 / Volume 9, Issue 24, July 2022

**DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN KLASİK HİKÂYELERİMİZ:
CEVÂMÎ'Ü'L-HİKÂYÂT VE LEVÂMÎ'Ü'R-RİVÂYÂT ÖRNEĞİ**
*Our Classic Stories in Terms of Values Education: The Example of Cevâmî'ü'l-
Hikâyât and Levâmî'ü'r-Rivâyât*

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Received Date : 29.01.2022
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 01.07.2022
Sayfa/ Pages : 237-49
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.212>

Bahir SELÇUK

(Prof. Dr.), Fırat Üniversitesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: bahirselcuk@firat.edu.tr, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-9915-3100>

Nurten ÇELİK

(Dr.), Millî Eğitim Bakanlığı / Türkiye, e-mail: nurtencilik0266@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0591-9756>

Atıf/Citation

Selçuk, Bahir-Çelik, Nurten, "Değerler Eğitimi Açısından Klasik Hikâyelerimiz: Cevâmî'ü'l-Hikâyât ve Levâmî'ü'r-Rivâyât Örneği", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/24, 2022, s. 237-49.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 24, Temmuz 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 24, July 2022.

ISSN: 2148-5704

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN KLASİK HİKÂYELERİMİZ: CEVÂMÎ'Ü'L-HİKÂYÂT VE LEVÂMÎ'Ü'R-RİVÂYÂT ÖRNEĞİ*

Our Classic Stories in Terms of Values Education: The Example of Cevâmi'ü'l-Hikâyât and Levâmi'ü'r-Rivâyât

Bahir SELÇUK, Nurten ÇELİK

Öz: Milletlerin fertlerini birbirine bağlayan, onları bir arada tutan kültürel ve toplumsal unsurların başında değerler gelmektedir. Milletlerin geçmiş dönemlerinden bugüne kadar süregelen kültürel aktarımları içerisinde temel değerlerin özünün büyük oranda değişmediği görülür. Olumlu değerlerin yaşatıldığı toplumlarda hak, hukuk, adalet, hoşgörü, yardımseverlik hâkim olurken değerleri alt üst olan toplumlarda olumsuz davranışlar kaos ve karmaşa baş gösterir. Değer yargılarının öğretilmesi ve yaşatılması noktasında her bir bireyin sorumluluk alması gerekmektedir. Belirli hedefler doğrultusunda kişileri yetiştirme süreci olan eğitim ile değerlerin etkili ve doğru aktarımı, toplumsal huzur ve barışın tesisinde son derece önemli rol oynayacaktır. Eğitim sisteminde değerlerin aktarımında kullanılacak temel araçlardan biri de edebî metinlerdir. Hikâye türü metinler, özellikle klasik hikâyelerimiz, değerler eğitimi açısından oldukça dikkat çeken temel metinlerimizdir. Bunlardan biri olan ve zengin içeriği ile dikkat çeken *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* da içerdiği tarihî, mitolojik, ahlaki, menkıbevi gibi daha pek çok konuda yazılmış hikâyelerle kaynak olarak kullanılacak temel eserlerdendir. Bu çalışmada, edebiyatımıza Farsçadan tercüme yoluyla kazandırılmış olan bu eserdeki hikâyelerin temel değerler olan *adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik* açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, klasik hikâye, değerler eğitimi

Abstract: Values are at the forefront of the cultural and social elements that bind the members of nations to each other and hold them together. It is seen that the essence of the basic values has not changed to a large extent in the cultural transfers of the nations from the past to the present. While right, law, justice, tolerance and benevolence prevail in societies where positive values are lived, in societies whose values are turned upside down, chaos and confusion arise in negative behaviors. . It is necessary for each individual to take responsibility at the point of teaching and keeping the value judgments alive. Effective and correct transfer of values through education, which is the process of educating people in line with certain goals, will play an extremely important role in establishing social peace and harmony. One of the basic tools that can be used in the transfer of values in the education system is literary texts. Story type texts, especially our classic stories, are among our basic texts that draw attention in terms of values education. *Cevâmi'ü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât*, which are one of them and attract attention with their rich content, are among the main works that can be used as a source with the stories written on many subjects such as historical, mythological, moral, and epic. In this study, it is aimed to evaluate the stories in this work, which has been brought to our literature through translation from Persian, in terms of basic values such as justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence.

Key Words: Cevâmi'ü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât, classical story, values education

* Bu makale, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi (1. Kısım) (İnceleme-Metin)* başlıklı doktora tezinin verileri kullanılarak hazırlanmış, birkaç hikâye de 2. kısımdan alınmıştır.

Giriş

TDK Sözlük'te “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü.” şeklinde tanımlanan değer, “Bir toplumda bulunan insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaşılan, benimsenen, paylaşılan ve yaşamı düzenleyen her türlü duygu, düşünce, davranış ve kuraldır.” (Ekinci, 2018: 27) “Değerler bir toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören, istenilen, inanılan, beğenilen davranış şekilleridir.” (Kıymaz; Altay, 2021: 31) Bu nedenle üzerinde toplumsal uzlaşıya varılan değerler, toplumları bir arada ve ayakta tutan, temel dinamiklerdendir. İnsanoğlunun başarısı olarak görülen bilgi, bilim, sanat, felsefe, teknik, moral ve kültürü “insan değerleri” olarak ifade eden Kuçuradi (2003: 40-41) kişiler arası ilişkilerden doğan ve şekillenen dürüstlük, bağlılık, saygı, adil olma gibi ve açık düşünebilme, doğru bağlantılar kurabilme gibi kişisel imkânları da “kişi değerleri” olarak nitelemektedir.

Eğitim ile değerlerin aktarımı arasında sıkı bir ilişki vardır. Değerler eğitimi, ömür boyu devam eden bir olgudur. Öncelikle ailede başlayan eğitim, daha sonra eğitim kurumlarında devam eder. Ahlaki ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve değerlerin zenginleştirilerek öğretilmesi, eğitim kurumları olan okulların en temel işlevlerinden biridir. Zira “İlköğretimden başlayarak yükseköğretime kadar, örgün eğitimin her kademesinde değer aktarımının önemli bir yeri vardır.” (Çankırılı, 2015: 190) Dolayısıyla ailede teşekkül eden değerlerin doğru ve etkili bir şekilde geliştirilmesi ve aktarılmasında eğitimin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır ve burada en büyük pay, eğitim kurumlarına düşmektedir.

Kültür kodlarımızın taşıyıcısı olan değerlerimiz, maddenin öncelendiği bu teknolojik çağda yok olma ve dejenere olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu sebeple bireyin almış olduğu değerler eğitiminin davranış hâline dönüştürülmesinde pek çok unsur etkili olabilmektedir. Bireyin ailesinden aldığı eğitim, çevresinden edindiği eğitim, dinî eğitim veya kitle iletişim araçları değerlerin davranışa dönüştürülmesinde etkili rol oynamaktadır. Tüm bu etkenler, değerlerin kazandırılması sürecinde olumlu anlamda etkili olarak değerlerin davranışa dönüştürülebilmesine katkı sağlamalıdır.

Eğitimin esas amaçlarından birinin de bilgi ile donatılmış bireyler yetiştirmenin yanında manevi değerleri kabullenmiş ve bunları yaşamının bir parçası hâline getirmiş kişiler yetiştirmek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Saygılı, yardımsever ve sorumluluk sahibi insanların yetiştirilebilmesi ancak değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasıyla mümkün olacaktır. Aksi hâlde maddenin öncelendiği, bireyselliklerin had safhaya çıktığı modern çağımızda, toplumda huzursuzlukların baş göstermesi kaçınılmaz olacaktır. “Hayatın hızlı akışı içinde ‘insanı insan yapan’ değerlerin maddi unsurların ardında kalması, toplumsal yaşamda aksamalara neden olmakta, kişinin ruhu ile bedeni arasına mesafelerin girmesine yol açmaktadır.” (Demir, 2016: 2029)

Millî Eğitim Bakanlığının 2018 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programında “Değerlerimiz” başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır:

“Değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünümüze ve yarınlarımıza uzanmaktadır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır. Bir toplumun geleceğinin, değerlerini benimsemiş ve bu değerleri sahip olduğu yetkinliklerle ete kemiğe büründüren insanlarına bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı eğitim sistemimiz her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırma amacıyla hareket eder.”

Müfredat içine sindirilmiş değerlerin tam anlamıyla ve hakkıyla bireylere kazandırılmaya çalışılması eğitim sisteminin asli görevidir.

Yazılı veya sözlü edebiyat ürünlerinin birçoğunda iyilik ve bunun karşılığı olan kötülük kavramları yer alır. Bu metinlerde temel amaç, bu karşıt kavramlardan iyi olanın hedeflenmesi,

kötü olanın terk edilmesidir. Dolayısıyla bu metinler doğrudan veya dolaylı olarak bireylerde ahlaki normların yerleşmesine vesile olmakta, kötülükten uzaklaşma ve iyiliğe yaklaşma düşüncesine hizmet etmektedir. “Bu nedenle ahlâkî mirasın topluma yeni katılan bireylere aktarılmasında hikâyeler, biyografiler, tarihî olaylar kullanılır. Bu yolla bireye ahlâkî karakterini güçlendirmek için rehberler sağlanır.” (Akbaş, 2008: 21)

Eğitim sistemimize bakıldığında ders kitaplarının, eğitim-öğretim programlarımızın en temel ders aracı konumunda oldukları görülür. Ders kitaplarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerin aktarımı ise genellikle okuma metinleri üzerinden yapılmaktadır. Oldukça zengin metinlere sahip edebiyat dünyamızdan faydalanmak yerine zaman zaman yabancı kültürlerle ait kaynaklardan gereksiz alıntılar yapıldığı görülmektedir. “Kültürel ve toplumsal değerlerin yerli kaynaklar aracılığıyla aktarılması, öğrencilerin değerleri kazanma sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Bu açıdan bakıldığında Türk dili ve edebiyatına ait eserlerin önemi bir kat daha artmaktadır.” (Direkçi, 2019: 182)

Kültür ve edebiyatımızda doğrudan ahlaki değerlerin öğretimini gaye edinen dinî, tasavvufî konulu ahlaki ve didaktik pek çok eser bulunsa da doğrudan öğüt içerikli bu tür eserlerin bireyler, özellikle de öğrenciler üzerinde istenilen düzeyde etkili olamayacağını düşünüyoruz. “Zira kanaatimize göre doğrudan insanlara nasihat eden ve doğru yolu gösteren bir üslûpla kaleme alınmış metinler, düşünüldükleri kadar işlevsel değildirlir. Çünkü gençler, kendilerine nasihat edildiğini düşünmeye başladıkları anda karşı bir refleksle bakış açılarının korumaya çalışırlar.” (Bayram, 2015: 10) Bu sebeple değerler eğitiminde öğreticiliği ön plana çıkarmayan, doğrudan ahlaki değerleri aşılama gayesi gütmeyen edebî bir tür olan hikâyelerden yararlanma yoluna gitmek önem arz etmektedir. “Hikâye okuyan ya da dinleyen kimse, oradaki kahramanların rolleri ile çok hızlı bir biçimde empati kurmakta; kahramanların yerine kendini koyup mizaç ve vasıfları itibarıyla kendine uygun veya en yakın görünen biriyle özdeşleşmektedir.” (Kasapoğlu, 2013: 101). Kısa hikâyeler, aktarılmak istenilen değerlerin etkileyici bir şekilde okuyucuya ulaşmasında başvurulan araçlardan biridir. Aynı zamanda hikâyelerden yararlanmak, evrensel değerleri barındıran, çocukların davranışlarına yön veren, onlara iyi ve güzel olan alışkanlıkları yaşamlarında fonksiyonel bir şekilde getirmelerine katkı sağlayan eğitim metodudur. “Hikâyeler, ruhsal ve bedensel gelişimle ilgili, çok sayıda evrensel anlamı olan bir seviyeye gelip çocukların bedensel, ruhsal ve her türlü ilerlemelerinde yadsınamaz eğitimsel bir araçtır.” (Ogur, Altunay Şam, 2021: 675).

Geleceğimizi şekillendirecek olan nesillere kültürel değerlerimizin aktarımında geleneksel değerlerimizden beslenen ve kültür tarihimizden izler taşıyan yerli eserlerin kullanımının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Oldukça zengin bir birikime sahip olan edebî mirasımız değerler açısından çok geniş imkânlar sunmaktadır. İslamiyet öncesi döneme kadar uzanan değer yargılarımız ve toplumsal normlarımız İslamiyet’le birlikte geniş coğrafyalarda gelişip zenginleşerek güçlü bir gelenek ve görenek oluşmuş, bu birikim yazılı ve sözlü edebiyatla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu kültür ve coğrafyalarda İslamiyet’in kabulüyle birlikte ahlaki değer yargılarının benimsetilmesi maksadıyla telif veya tercüme pek çok eğitici-öğretici eser yazılmıştır. İslami dönemin ilk eserlerinden *Dîvân-ı Hikmet*, *Atebetü'l-Hakâyık*, *Kutadgu Bilig* gibi eserlerde erdemli insanlarda olması gereken değerler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Yine *Dede Korkut Hikâyeleri*, eğitim sistemimizde yer verilen değerler açısından zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle klasik edebiyatımız bu hususta hem mensur hem manzum pek çok eser barındırmaktadır. “Bir bölümünden günümüz araştırmacı ve yazarlarının da yararlandığı bu tür eserler arasında *Mesnevi* ve şerhleri, *Gülistan* ve *Bostan* şerhleri, pendnâmeler, Kısas-i Yûsuf ve diğer peygamberlere ait kıssaları anlatan eserler, Muhammediyeler, İbrahim Edhem Hikâyeleri, tasavvufî hikâyeler gibi didaktik eserler dikkat çekmektedir.” (Bayram, 2012: 440) Bunun yanında *Danışmendnâme*, *Saltuknâme*, *Hikâye-i Kesikbaş*, *Temîmü'd-Dârî* gibi daha pek çok eser geniş bir halk kesimi tarafından beğenilmiş ve kabul görmüştür.

Klasik edebiyatımızda son dönemlere kadar telif hikâyeler kadar Arapça ve Farsçadan veya diğer dillerden tercüme edilen hikâyeler de rağbet görmüştür. Zengin gözlem ve tecrübelerden hareketle Müslüman toplumların ortak değerlerini, ahlaki değer yargılarını işleyen bu tercüme eserler de telif eserler kadar okunmuş, yol gösterici olmuştur. Bu eserlerden biri de Farsçadan tercüme edilmiş zengin bir içeriğe sahip olan *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* adlı eserdir. Bu çalışma ile *Cevâmi'ü'l-hikâyât*¹ Tercümesi'nde Millî Eğitim Bakanlığınca 2018 yılında belirlenen kök değerlerin varlığının tespiti hedeflenmiş ve değerler eğitiminde bu tür eserlerin yeri ve önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

1. Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât ve Değerler

Cevâmi'ü'l-hikâyât, İranlı yazar Cemâleddin Muhammed Avfi tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Nâsirüddin Kabâce'nin emriyle yazılmış eser, Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye takdim edilmiştir (Yazıcı, 1993: 439). Dört bölüm hâlindeki eserin her bir bölümü 25 bâb olmak üzere toplamda 100 bâbdan oluşmaktadır. İlk bölümde peygamberlere, çeşitli idarecilere ve meslek erbabına dair rivayetlere yer verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde iyi huylardan, üçüncü bölümünde kötü huylardan, dördüncü bölümünde ise denizlerdeki ve karadaki canlı ve cansız varlıklardan ve bunların birtakım özelliklerinden söz edilmiştir. Tarihî, dinî, ahlaki, mitolojik, menkıbevi konuların ele alındığı hikâyelerin bugüne kadar ulaşmamış birtakım kaynaklardan istifade edilerek yazılmış olması, *Cevâmi'ü'l-hikâyât*'ın değerini artırmaktadır. Eserde, İran'da geçmişte yaşamış hanedanlar ve müellifin gezip gördüğü yerler hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Hasan Hüsnü Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 720 numaralı arşiv kaydında yer alan *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* Muhammed Avfi'nin eserinden yapılan Türkçe tercümedir. Mütercimi belli olmayan eser, Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri göstermektedir. Açık ve anlaşılır bir dil ile yazılan eserde, cümleler oldukça kısa tutulmuş süslü ve ağdalı söyleyişe yer verilmemiştir. Dönem özellikleri göz önünde bulundurulduğunda insanlara bir şeyler öğretmek, halkı eğitmek amacıyla yazılan eserlerin dili sade ve anlaşılır olmaktadır. Eserde dinî, ahlaki, menkıbevi, mitolojik ve daha pek çok konuda öğretici hikâyeler bulunmaktadır. Değerler eğitimi için oldukça yararlı hikâyeleri barındıran bu eser, konu zenginliği bakımından dikkate şayandır. Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik değerlerinin hikâyelerde sıkça işlendiği görülür.

1.1. Adalet

TDK Sözlüğü'nde adalet,² “*Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması; hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk.*” olarak tanımlanmıştır.

Cevâmi'ü'l-hikâyât'ta yer alan pek çok hikâyede adalet konusuna değinilmiştir. Bu kavrama, hikâyelerde devlet yöneticilerinin temel ilkelerinden biri olarak rastlanmaktadır. Yöneticiler, adaleti sağlamak adına kimi zaman şiddetli cezalara başvurmuşlar kimi zaman bu ve benzeri hususlarda kendi çocuklarına dahi imtiyaz tanımamışlardır. *Cevâmi'ü'l-hikâyât*'ta adalet konusunu işleyen bazı örnekler şöyledir.

Devlet yöneticileri, adaletli tutumlarını kuşatmaya gittikleri yerlerde de sergilemişlerdir. Gaznin şehrini kuşatma esnasında Alp Tegin'in askerleri, köylülerin tavuklarını izinsiz olarak alırlar bunun üzerine Alp Tegin askerlerin kulaklarını deldirip çaldıkları tavukları kulaklarına astırarak onları cezalandırır. Hikâyede adaleti tesis etme adına uygulanan bu ibretlik ceza sonucunda şehrin koşulsuz teslim edilmesi vurgulanmıştır: “*Çün ol mu'âdeletün âvâzesi kal'a*

¹ Eserin ismi uzun olduğu için bundan sonra *Cevâmi'ü'l-hikâyât* şeklinde yazılacaktır.

² Çalışmanın tamamında değerlerin sözlük anlamları TDK, Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr> adresinden alıntılanmıştır.

ehlîniñ sem'ine yetişdi, aytdılar: “Bize bundan yigrek beg bulunmaz.” Hemân ol gice kaçup hizmetine geldiler ve şehri ana teslîm eylediler. Ve bu mu'âdeletün vâsıtasıyla 'Irnîñ gibi şehir ana mukarrer ü müselleme oldı ve bâkî ve's-selâm.” (Çelik 2021:279/280).

Adalet, hassas bir terazi gibidir. Ne bir gram eksik ne de bir gram fazla tartmalıdır. Ömer bin Abdulaziz'in halifelîği zamanında savaş sonrasında ele geçirilen ganimetler arasında misk kokusu da vardır. Ömer bin Abdulaziz, burnunu tutar ve miski koklamak istemez. Sebebi sorulduğunda miski koklayarak Müslümanların hakkına girmek istemediğini söyler: “Yâ Emîre'l-Mü'minîn burnunuz tutmagun ne ma'nâsı vardur? Müşkde ne kabâhat vardur, bu vechle nefr gösterürsüz?” Aytdı: “Garaz, nefr degüldür. Müşkden 'arz kokusudur. İstemezin ki Müslimânların hakkı olan müşğün kokusu burnuma gire ki bir günün hakkından intifâ itmiş olam. Mebâdâ yarınki gün garâmetini çekem.” (Çelik 2021: 279).

Ömer bin Abdulaziz, adalet söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimlerden biridir. Devlet hazinesinden getirilip halka dağıtılan elmalardan birini alıp ısırarak oğlunun ağzındaki elmayı ağzının kanamasına sebep olacak derecede acımasızca çekecek kadar hassas ruhludur: “Bir gün beytü'l-mâldan alma getürmüşlerdi, kısmet iderlerdi. Bir küçük oğlancığı umardı, nâ-gâh bir almayı alup ısırdı. Emîrü'l-Mü'minîn ol almayı oğlancık ağzından şöyle ki çeküp aldı ki ağzı kanadı. ... 'Avret ana kakadı, aytdı: “Bir alma için oğlancugumun ağzını kanlara bulamışsın.” Aytdı: “Vâkı'â ol işe ben dahı incindüm. Lâ-cerem istemedüm ki bir alma için 'adâlet sevâbından mahrûm olam.” (Çelik, 2021: 279).

Adaletin olmadığı yerde huzursuzluk çıkar ve o zaman da fitne ve zulüm baş gösterir. Adaletli davranışıyla halkın gönlünde taht kurmuş Fars beylerinden birinin ölümünün üzerine şehrin ileri gelenlerinden biri köye iner ve kâhyadan yiyecek ister. Önüne getirilen ekmeğe ve yoğurdu beğenmeyen zalim kişi, kâhyaya zulmeder. Kâhya, o zaman Fars beyinin öldüğünü anlar. Çünkü onun zamanında böyle adaletsizlik yaşanmamaktadır:

Aydurlar ki Fârs beglerinden birisi 'adl u dâla ser-âmed-i 'âlem idi. Bir gün anun havâsından birisi bir köye indi. Köyün kethüdâsı önüne yoğurd ve ekmeğe getürdi ve 'özü diledi ki şehre bu kadar et ele girmez didi. Hâsun hışm itdi kethüdâya birkaç ağaç urdı. Kethüdâ feryâd itdi ki: “Ah Fârs pâdişâhı vefât itmiş, yogsa anun gibi 'adl-i pâdişâh eyyâmında bu zulm olmazdı ve zâlimler bu cür'eti idemezdi.” Fi'l-vâkı' teftiş itdiler. Ol günün sabâhında ol yirün pâdişâhı vefât itmişdi. Hemân ol gün ki anun 'adli getürildi. Eseri zâlimlerin gönline sirâyet itdi (Çelik, 2021: 278).

1.2. Dostluk

TDK'ye göre dostluk, “dost olma durumu, dostça davranış” anlamlarına gelmektedir. Dost, güven duyulan, sevilen, sığınılan kişidir. Dostluk ise bu kişiler arasındaki sıkı ilişkidir. Cevâmi'ü'l-hikâyât'taki hikâyelerde dostluk temasının güven, sevgi ve vefaya dayalı olduğu ortaya konmuştur. Kişilerin birbirlerine olan muhabbetleri, bağlılıkları dile getirilmiştir.

Hz. Muhammed'in dostluğa verdiği önemin bir göstergesi olan aşağıdaki hikâyede sahabelerin birbirleri ile aralarında kardeşlik, dostluk bağı kurmalarına vesile olması ve sonunda da Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak layık görmesi konu edilmiştir:

Ve şol vakt ki Peygâmbere 'aleyhi's-selâm yârân arasında karındaşlık 'akdini bağladı... 'Alî radiya'llâhu 'anh mescidün bir küşesinde oturmuş idi. Gâyet melûl olup başını yakasına çekmiş idi. Kalkup gitmelü olıcak Mustafâ 'aleyhi's-selâm çağırıp ilerü getürdi... Aytdı: “Eger râzî olursan ben senünle karındaşlık 'akdini bağlayayın. Şöyle ki ikimiz karındaş olalım.” Peygâmbere salla'llâhu 'aleyhi ve sellem 'Alî ile 'akd-i uhuvvet bağladı (Çelik, 2021: 222).

Dostluk, aynı zamanda gönülden gönle kurulan bir köprüdür. Ne kadar uzakta olursa olsun bir iletişim yolu mutlaka vardır. Bu hikâyede ise birbirine sadık iki dostun sık sık mektuplaştıkları ifade edilmiştir: “Bağdâd'da bir 'attâr var idi, şehir u bâzâr ihtiyârlarının ulusıydı. Adına Verdân dirlerdi. Anunla seyyidün dostlığı vardı. Dâim bir birine mektûblar gönderüp da'vâ-yı ittihâd iderlerdi. Ve her yıl Haccâc 'la mahfî otuz bin filori gönderürdi tâ ki

Verdân-ı 'attâr Mekke ve Medîne ve Bağdâd'da olan 'Alî oğlanlarına kısmet iderdi." (Çelik, 2021: 275).

Kimi zaman da mektup satırlarına sitem sözleri dökülmüştür. Bu durum, dosttan beklenmeyen sadakatsizliğe bir isyan niteliğindedir:

Ebü 'Abdu'llâh-ı Yahyâ aydur: "İbnü'l-Furât ikinci kerre vezârete oturdukda İbnü'l-Mukle'yi mahbûs itdi. Gâyet dostum idi ammâ İbn-i Furât korkusundan varup göremezdüm. Bana bunu yazmış:
Turâ hurrimet ketbu'l-ehillâ'i
Ebin lî emi'l-kırtasu esbehe gâliyen
Fe-mâ kâne lev se'eltunâ keyfe hâlinâ
Ve kad dehemetnâ neketun hiye mâ-hiyâ
Sadikuke men râ'âke 'inde's-şididetin
Ve külli terâhu fî'r-rehâ'i murâ'iyen³
(...) (Çelik, 2021:487)

Dostluk ilişkilerinin temelinde diğerkâmlık ruhu büyük önem arz eder. Kişi dostunu kendi nefesine tercih eder. Aşağıdaki hikâye dostunu nefesine tercih etme ve onu mahcup etmeme üzerine kuruludur. Otuz kadar arkadaş bir araya toplanır. Yanlarında bir ekmekten başka yiyecekleri olmayan arkadaşlar ekmeği bölüp yiyen kişi utanmasın diye de ışığı söndürürler. Bir müddet sonra ışığı açtıklarında ekmek olduğu gibi durmaktadır. Her biri yanındaki arkadaşını düşündüğü için kimse ekmeğe el uzatmamıştır: "Yârândan otuz kadar kişi cem' olmuşlar idi. Bir etmeleri var idi. Ol etmeği birkaç pâre itdiler, ortada kodular ve çerâğı söyündürdiler tâ kim birisi yiyüp birisi bakduğına utanmayalar. Çün çerâğı getürdiler, gördiler ki ol pâreledikleri ekmeğün cümlesi turur. Birisi alup yimeğe kıyamayup yanındakine virür, ol dahı kıyamayup yoldaşuna virürmiş..." (176b- 8/11).

1.3. Dürüstlük

TDK Sözlük'te dürüstlük; *doğruluk, doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış.* olarak tanımlanmaktadır. Bireyler doğru ve dürüst davrandıkları zaman mutlaka mükâfatını alacaklardır. Aşağıdaki hikâyede efendisine iftira atan bir kişinin sonunda gerçeği itiraf etmesi ve mükâfat olarak suçunun bağışlanması anlatılmıştır: "Mansûr, oğlana aytdı: "Ne dirsın?" Oğlan aytdı: "Hak söyler. Ben yaramazlık eyledüm. Ol mâl benüm elümde telef ü zâyi' oldı. Korkdum ki bana envâ'-ı 'ukûbet eyleye. Ol sebebden bu nev'le tezvîr itdüm." Mansûr aytdı: "Senün toğrulugun sebebiyle Allâhu Te'âlâ halâs itdi. Kulun küfrân-ı ni'met oldı. Her nice 'ukûbet idersen yirüdü." (Çelik, 2021:304/305).

Dürüstlük, toplumda kabul gören önemli bir davranıştır. İnsanlar üzerinde genellikle olumlu etki bırakır. Hz. Ali'nin kaybolan zırhının kendine ait olduğunu ispat edemediği için hakkından vazgeçtiği anlatılır. Yahudi, bu insanların davranışlarındaki doğruluğu, dürüstlüğü görünüş İslamiyet'e geçer ve zırhı Hz. Ali'ye teslim eder:

Emîrû'l-Mü'minîn'ün hilâfeti eyyâmında bir zırhı yavu kılndı. Bir Cühûd'un elinde bulndı. Emîrû'l-Mü'minîn 'Alî zırh benümdür, didi; Cühûd, benümdür didi. Kâdi Şüreyh katına vardılar. Şâhid taleb itdi. Mikdâd-ı Esved ve Hasan şehâdet itdiler. Şüreyh anların şehâdetini kabûl itmedi. Emîrû'l-Mü'minîn dahı "Şer'an sübût bulmadukdan sonra vaz geldüm." diyü turugeldi gıtdi. Cühûd bunların bu toğrılığını, bu şer'-i inkıyâd itdüklerini görüp, imân getürüp zırhı Emîrû'l-Mü'minîn öninde kodı (Çelik, 2021: 482).

1.4. Öz Denetim / Otokontrol

TDK'de "Daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması demektir. Öz denetim / otokontrol, bireyin kendi davranışlarının farkında olarak, düşünerek ve kendini bilinçli bir şekilde

³ Acaba dostlar arasında yazışmak yasaklandı mı? Söyle bana, yoksa kâğıtların fiyatı mı pahalılaştı? Ne olurdu keşke hâlimizi sorsaydın, başımıza ne dertler sıkıntılar geldi. Dostun, zorluk zamanında seni gözetendir. Rahatlık zamanında herkes hâlini, hatırını sorar, görürsün...

yönetebilmesi amacıyla gerekli olan becerileri kapsamaktadır. *Cevâmi'ü'l-hikâyât*'ta bu kavram ile ilgili hikâyeler, genellikle dinî açıdan kişinin kendi davranışlarıyla yüzleşmesi ve yanlışlarının farkına vararak doğruyu bulması şeklindedir. Çoğu zaman birden fazla mesaj ve ders içeren hikâyelerde aşağıdaki örnekler verilebilir.

Ebû Said el-Harraz, Mescid-i Haram'da üst üste iki hırka giymiş bir dervişin dilencilik yaptığını görünce dervişin hırkanın birini satmayıp dilenerek kendini küçük düşürmesine şaşırır. Derviş, Ebû Harraz'ın kendisi hakkındaki olumsuz düşüncelerine bir ayetle karşılık verir. Hemen kendine gelen Ebû Harraz, önyargılarından ve kötü düşüncelerinden dolayı pişmanlık duyup tövbe eder. Hikâyede önyargıdan uzak durma düşüncesinin yanında hatalarının farkına vararak ders alma, bilinç kazanma, kendine çeki düzen verme teması da işlenmiştir:

Bû Sa'îd-i Harrâz aydur: "Bir vakt Mescid-i Harâm'da bir dervîş gördüm iki hırkayı bir biri üzerine giymiş ilden yürüyüp nesne dilenür. Ben kendüzüme aytdum, eger bu şahs tarîk-ı fakrda sâdık olaydı iki hırkanun birisini satup, nefsine virüp, dilencilik zilletini kendüye lâyük görmezdi. Def'î yüzüme bakdı, aytdı: *İnne'llâhe ya'lemu mâ fi enfusikum fehzeruhu*⁴ Bû Sâ'id aytdı: "Hemân tövbe idüp Allâh cânibine teveccüh itdim. Hemân sâ'at bu âyeti okıdı ki: *Ve hüvellezî yakbelü't-tevbete 'an 'ibâdihî ve ya'fû 'ani's-seyyiati*⁵ (Çelik, 2021: 352).

Bir Hint hükümdarı, bez ağartırken gördüğü bir kadın karşısında nefsanî arzularına yenik düşer, onu elde etmeyi düşünür. Bu amaçla filini onun üzerine sürer. Son anda kendine gelen hükümdar pişman olur. Bu davranışından dolayı Brahmanlara kendini yakmalarını söyler. Brahmanlar, suçunun cezası neyi gerektiriyorsa onunla cezalandırılmasını söyleyerek onu ateşe atmaktan vazgeçerler. Burada da makam ve mevkiine güvenerek halka istediğini yapabileceğini düşünen bir hükümdarın son anda yaşadığı pişmanlık anlatılmıştır:

Bir gün pîle binüp etrâf seyr iderken gözi bir kâzer 'avretine dokındı, bir kırmızı kemhâ giyüp bez ağardur. Râya ol şekl-i matbû' gâyet mülâyim görünüp vuslat tarîkine hasret gösterüp kasd itdi ki ele getüre. Pîli andın yana sürüp diledi 'akl-ı hem-tâlarını şehvet pîlinün ayagı altında zelil ü hor eyleye. Girü 'inân-ı ihtiyârı elden komayup kendüzine aytdı... Andan dönüp Berâhime'yi cem' idüp emr itdi ki odun cem' eyleyüp kendüzini ol günâh için yakalar (Çelik, 2021: 285).

1.5. Sabır

TDK Sözlük'e göre sabır, "*Acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç; olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme erdemi.*" gibi anlamlara gelmektedir.

Eserde yer alan hikâyelerde sabrın hep bir mükâfatla sonlandığı görülür. Bir işte sabırsız davranmanın, acele karar vermenin sonunda ise hep hüsrân yaşandığı ifade edilir.

Aşağıdaki hikâyede her türlü zorluğa sabretme dirayeti gösteren kişinin sonunda işlerinin yoluna girmesi anlatılmıştır. Ebû Sâbir başına gelen her şeyin Allah'tan olduğuna inanarak sabır gösterir fakat bu davranışı yüzünden yaşadığı diyardan sürgün edilir, evlatlarını haydutlar kaçıır, eşini de bir kişi zorla alıp götürür. Buna rağmen Ebû Sâbir, sabrı elden bırakmaz. Zindana düşer, zindandan beyliğe kadar yükselir. Evlatlarına ve eşine tekrar kavuşur. Başına gelen felaketlere sabrederek sonunda felaha kavuşur. Hikâye, âdetâ "*Sabrın sonu selamettir.*" sözünün vücut bulmuş hâlini yansıtmaktadır:

Aydurlar ki zamân-ı evvelde bir kişi vardı. Ebû Sâbir dilerdi. Zühd [ü] takvâyı kendüzine şî'âr u disâr idiniüp her ne gelse Allâh'dan bilüp sabr etegin muhkem tutup hiç kimesneye şikâyet itmezdi (...) Def'î çavuşlar gelüp Ebû Sâbir'ı, 'avreti, iki oğlancıkları ile köyden sürüp çıkardılar. Birkaç gün beybânda gezdiler. Âhir harâmilere tuş gelüp tutdılar. Nesnesin bulmayup iki oğlancıklarını aldılar. 'Avret oğlancıkları firâkına cez' ü fez' ve zârî itmege başladı. Ebû Sâbir aytdı: "Mesâ'ibde cez' ü fez' fâ'ide itmez, sabr idelüm (...) 'Avret oturu kalup Ebû Sâbir köye gidince bir sipâhî-i zâlim-nefs gelür, görür ki bir yalunuz 'avret oturur. Alup gitmege kasd ider, 'avret feryâd ider (...) İşte bak, benüm sabrum berekâtında ben pâdişâhlığa yetişdüm ve sen zulm ü te'addi ucundan pâdişâhlıktan düşdün."

⁴ Bilin ki Allah içinizden ne geçirdiğinizi bilir, O'na karşı gelmekten sakının. (Bakara, 2/235)

⁵ Ve O, kullarının tövbelerini kabul eden ve seyyielerini (günahlarını) affedendir. (Şûrâ, 42/25)

Anı hisârda habs idüp mâlını vü mülketini Ebû Sâbır aldı ve kendünün hâlini ve oğlancıklarının ve 'avretinün kazıyesini halka bir bir takrîr itdi. Cemî'sine ma'lûm oldu ki sabrun 'âkıbeti gökcekdür (Cevâmi'ü'l-hikâyât 186b/187b; 4-2).

1.6. Saygı

TDK Sözlük'te saygı, “Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hümet, ihtiram; başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu.” olarak yer almaktadır.

Eserde söz konusu edilen saygı; genellikle devlet yöneticilerine, peygamberlere, dinî önderlere gösterilmektedir. Saygı, hikâyelerde bazen el etek öpme bazen de kişinin önünde diz çökme şeklinde ifade edilmektedir.

Vezir Nizamü'l-Mülk, Rum kayserine esir düşen Melik Şah'ı kurtarır ve Rum sınırından çıkar çıkmaz atından inip Melik Şah'ın atının üzengisini öperek padişaha duyduğu saygıyı gösterir:

“Yüz kadarı adam tutulmuşdur idi, girü virürsenüz lutfdur.” Andan ol mahbûsları Nizâmü'l-Mülk katına getürdiler. Nizâmü'l-Mülk yüz virmedi. Muhkem tutdı, azarladı. Andan turı geldi, gitdi. Anları bile aldı şuna degin ki Rûm ser-haddinden çıkıldır. Hemân Nizâmü'l-Mülk, atdan aşaga inüp Sultân Melik Şâh'un üzengüsünü öpdü. Kayserün ilçisi bildi ki pâdişâhları imiş. Te'essüf itdi ammâ şimdiden sonra nedâmet ne fâ'ide virür (Çelik, 2021: 285).

Yüzünü yere koymak, yer öpmek de eski dönemlerde sultanlara / büyüklere duyulan saygıyı ifade etme alametiydi. İranlılar, Keyhüsrev'in varlığından haberdar olup Giv'i, Keyhüsrev'i bulup getirmesi için Türkistan'a yollarlar. Giv, Keyhüsrev'i alıp İran'a gelir. Keyhüsrev'i karşılarında gören İranlılar önünde yerlere kapanırlar. Dedesi Keykâvus tarafından tahta çıkarılan Keyhüsrev, padişah ilan edilir: “İrânîlerin haberi oldu. İstikbâle gelüp önünde yüz yire kodılar. Envâ'-ı 'izzetle Keykâvus hizmetine yetişüp, yir öpüp kulluk kemerin muhkem bağladı. Dedesi dahı tahta çıkarup pâdişâhlığı ana tefvîz ü müsellemler eyleyüp leşkerün serdârlarını teba'iyet itdüirdi.” (Çelik, 2021:139).

Büyüklerin veya saygın kişilerin elini öpmek de saygı göstergesi olarak kabul edilir. Aşağıdaki satırlarda Ebû Hanife'nin elinin öpülmesi, ona duyulan saygının göstergesi olarak değerlendirilebilir: “Ol Hâbîn bin Kays vardı, müvekillere aytdı: “Muhammed-i Hanîfe'yi salıvirün, yohsa cemî'anuzun boynun ururun.” Muhammed-i Hanîfe bunu işidüp taşra çıktdı, Hâbîn ayagina düştdü. Elin öptü, aytdı: “İcâzet buyur ki müvekkil olanları depeleyeyin.” Muhammed-i Hanîfe aytdı: “Ma'âza'llâh.” (Çelik, 2021: 237).

Saygının yok olmaya yüz tutması, toplumda yozlaşmalara yol açar. Nesillerin bu davranışı içselleştirmeden yetişmeleri, toplumsal problemlere kapı aralayacaktır. Kimi zamanda art niyet olmadan yapılan bir davranış, karşıdaki kişi tarafından yanlış anlaşılıp saygısızlık olarak yorumlanabilir. Nitekim aşağıdaki örnekte Muaviye'nin sofrasına konuk olan bir kişinin yediği lokmada kıl görerek onu uyarması ve o kişinin aradaki mesafeye rağmen Muaviye'nin lokmadaki kılı görmesini saygısızlık olarak yorumlaması; bunun üzerine de Muaviye'nin pişmanlık gösterip özür dilemesi vurgulanmıştır: “Bir sâ'atda A'râbî'nün bir lokmasında bir kıl vâkı' oldu. Mu'âviye aytdı: “A'râbî gâfil olma. Elündegi lokmada bir kıl vardır.” A'râbî aytdı: “Harâm olsun kişünün ekmeği ki şol kadar yirden konuğun lokmasında bir kıl gözede.” Mu'âviye hacel olup A'râbî'den 'özr diledi.” (Çelik, 2021: 465).

Saygı, toplumun öz değerlerindedir. Hasan Basrî'nin Hz. Muhammed'in davranışlarından hareketle saygının önemini ortaya koyduğu nasihatleri eserde şu cümlelerle anlatılmıştır:

Ve Hazret-i Resûl sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem dâ'imâ ashâblarınun fukarâsı katına varurdu. Karıcukların işini bitürürdü. Cemî'sine tevâzu' iderdü. Gâh eşege binüp giderdi ve gâh mübârek na'leynini eline alup kendüzi dikerdi. Begler[ün] mesâvîci olanlara ve kovıcılara yüz virüp kendü

yanına getürmek câ'iz degüldür ve anlarun sözine i'timâd itmek revâ degüldür. Oğlancılara merhamet itmek gerekdür. Kendüden ulucalara hürmet eylemek vâcibdür. (Çelik, 2021: 294)

1.7. Sevgi

TDK Sözlük'te "*İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu.*" anlamına gelen sevgi, incelenen eserde farklı şekillerde yer almaktadır. Allah sevgisi, peygamber sevgisi, din büyüklerine ve devlet yöneticilerine duyulan sevgi, anne-babanın evlat sevgisi, karşı cinse duyulan sevgi vb. gibi birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sevgi temasının işlendiği hikâyelere şu örnekler verilebilir:

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e sevgisi o kadar derindir ki onun öldüğünü kabullenmek istemez. Onun öldüğünü söyleyenleri dillerini kesmekle tehdit edecek kadar şiddetli bir sevgiye sahiptir: "*Aydurlar ki Hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm 'âlem-i bekâya teveccüh idicek vefât haberi işidilmedin 'Ömer radîya'llâhu 'anh minbere çıkdı ve aytdı: "Dirler ki Muhammed 'aleyhi's-selâm ölmüşdür. Her kim ki bunu [dirse] dilini keserin."* (Çelik, 2021: 195).

Aşağıda anne sevgisini aksettiren çarpıcı bir hikâye yer almaktadır. Evlatlarını evde koyup giden iki anne, eve döndüklerinde çocuklardan birinin kurt tarafından yenmiş olduğunu görür. Sağ kalan çocuk üzerinde iki kadın annelik iddiasında bulunarak kadiya başvururlar. Kadı, soruna çözüm bulamaz. İki kadın da Ebû Hanife'ye gider. Ebû Hanife çocuğun ikiye bölünmesini ister; annelik sevgisi galip gelen gerçek anne, çocuğun diğer kadına verilmesini kabul edince gerçek anne de tespit edilmiş olur:

İmâm Ebû Hanife zamânında iki 'avretler oğlancuklarını bir evde koyup bir maslahata gitdiler. Gelince birisini kurt yemiş, birisini buldılar. 'Avretler cenge başladı. Bu aydur ki sağ kalan benümdür, ol aydur ki kurt yedüğü oğlan senündür. Kâdî 'âciz olup Ebû Hanife katına geldiler. "Bir kılıç getürsünler, oğlançuğı o[r]ta yirden iki nîme idelüm. Bir nîmesini birisi alsun, bir nîmesini birisi alsunlar." Kılıç getürüp iki şakk itmelü olıcak ol 'avret ki oğlanun anası idi, acıdı ağladı. Aytdı: "Ben da'vâdan vaz geldüm oğlançuğı öldürmen, ana virün. İmâm aytdı: "Oğlan, bu 'avretündür zîrâ bunun şefkati oğlı hakkında gâlibdür." didi. Bu latife tarîkıyla oğlan anasına vâsıl oldı (Çelik, 2021: 476).

Sevgi konusunun işlendiği aşağıdaki örnekte ise kardeş sevgisi ön plana çıkmaktadır. Hikâyede Efrasiyab'ın sonu olacağını bile bile kardeşinin acı çekmesine dayanamayıp gizlendiği yerden ortaya çıkması anlatılmıştır: "*Ol hittanun halkı havuz kenârında turdılar. Gûderz'e haber oldı, geldi Efrâsiyâb'un karındaşı Gersivez anun habsinde idi. Getürdi, havuz kenârında çıplak idüp let itmege başladı. Bir ağaç urdukça bin feryâd iderdi. Efrâsiyâb anı işidüp karındaşlık şefkati gâlib olup, duymayup sudan başını çıkardı. Def'i dutdılar. Dest-beste Keyhüsrev'e getürdiler."* (Çelik, 2021: 140).

1.8. Sorumluluk

TDK Sözlük'te "*Sorumluluk, kişinin kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi veya kendi davranışlarından sorumlu olma durumu, mesuliyettir.*" Birey, yaptığı davranışlardan sadece kendine karşı değil aynı zamanda çevresine karşı da sorumludur.

Toplumsal düzenin sağlanmasındaki en önemli unsurlardan biri, devlet yöneticilerinin sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeleridir. Eğer bu hususta aksaklık olursa toplumda bozulmalar başlar. Aşağıdaki hikâyede, Sultan Mahmud'un ne denli sorumluluk sahibi olduğu ortaya konmuştur. Öyle ki kendinden yardım isteyen kişinin isteğini yerine getirmeden ağzına bir lokma dahi koymamıştır: "*Hîç evünde mâ-hazar var mıdur, getir."* didi. *Bî-çâre evini bucak bucak aradı. Kuru ekmeğ pârecikleriyle keş ezindüciği buldı. Sultânun önine getürdi. Sultân tamâm-ı ri'âyetle yidi. Andan aytdı: "Ey pîr, ol giceden berü ki senün bu kazıyyeni işidüm nedür itdüm ki senün hayfunı yirine getürmeyince nesne yimeyeyüm ve korkum buydı ki bunun emsâli şenâ'at pâdişâh-zâdelerden gelür."* (Çelik, 2021: 286).

İslam inanışına göre her fert, en başta Allah'a karşı sorumludur. Aşağıdaki hikâyede en başta bu sorumluluğa dikkat çekilmekte; aynı zamanda açık sözlülük, dürüstlük ve sultan da

olsa hakkı kabul etme düşüncesine işaret edilmektedir. Sultan Tuğrul, ısrarla vezirini çağırır fakat vezir huzura geç gelmez. Vezirin geç gelişi karşısında hiddetlenen sultana vezir, ibadetle meşgul olduğunu, kulluk görevini yerine getirmediği hizmetkârlık vazifesini yerine getiremeyeceğini söyler. Bu çarpıcı ve düşündürücü cevap karşısında duygulanan sultan, bu davranışı terk etmemesini, bu tavrın kendi işlerini yola koyma açısından da hayırlara vesile olacağını ifade eder: “*Hoca evrâdun tamâm idüp gelicek pâdişâh hışmla: “N’içün giç geldün? Nice kerre adam vardı, eslemediñ.” Aytdı: “Ben Allâh’un kullu, pâdişâhun hizmetkârıyın. Allâh hizmetin tamâm itmedin pâdişâh maslahatına gelimezin.” Sultân ağladı vezîre tahsîn itdi: “Bi’llâh bu tarîk-i ahseni terk itme. Ola ki bu kâ’ide-i latîf berekâtında bizüm işimiz dahı ilerü vara.”* (Çelik, 2021: 431).

1.9. Vatanseverlik

Vatanseverlik ya da yurtseverlik TDK Sözlük’te “*Yurtsevere yakışır davranış, vatanseverlik, vatanperverlik.*” olarak tanımlanmaktadır. Bir toplum, üzerinde yaşadığı toprakları kendi kültürüyle, gelenek ve görenekleriyle, yaşam biçimiyle şekillendirip yurt hâline getirir ve o topraklar zamanla üzerinde yaşayan insanlar için kıymetli hâle gelir.

Aşağıda vatan sevgisinin vurgulandığı hikâyede İsfendiyâr zamanında tıp ilmiyle ünlenen Bokrat’ın ünü İsfendiyâr’a kadar gelir. Bir mektup yazılarak Bokrat’ın kendi ülkelerine gelmesi teklif edilir. Bokrat teklifi reddeder, vatan topraklarının pahasının hiçbir kıymetli malla ölçülemeyeceğini söyler. Hikâyede toplumunu terk etmeyen Bokrat’ın aynı zamanda tedavi için fakirlerden ücret istememesi de güzel bir haslet olarak zikredilmektedir: “*Behmen’ün nâmesini okuyıcak kendü nefesiyle Bokrât’un sarây kapusına vardı, hâl didi. Bokrât aytdı: “Ben asl vatanımı terk itmezim ve kavmi vü kabîlemi bu fânî mâla ve mansıba satmazın.” El-kıssa iltifât itmedi. Anun hasâ’ilinden biri olaydı ki dervîşlere ‘ilâc itse nesne almazdı ammâ pâdişâhlardan ve beglerden altun tavk u kıymet[lü] tâclar alurdu.*” (Çelik, 2021:508).

Devlet adamları, vatanlarının selameti adına bazen en sevdiklerinden, şahsi emellerinden feragat ederler. Adudü’-d-devle âşık olup devlet işlerini sekteye uğratar. Memleketin selametini düşünen Adudü’-d-devle, uğruna devlet işlerini aksattığı sevgili cariyesini pencereden Dicle Nehri’ne atar. Dönemin değer yargıları açısından değerlendirilmesi gereken bu gün için ise tartışma konusu olabilecek bu trajik hadisede devletin bekası, memleketin selameti adına masum bir canın feda edilmesi söz konusu edilmiştir:

Çünkü ‘aşk eli ‘akl yakasını pâreledi, ‘aşk-bâzlık pîşesi revâc bulup tedbîr-i memleket kesâd oldı. Masâlih-i mühimmât mu’attal kalı başladı. ‘Adudü’-d-devle bildi bu ihtilâl sebebe cârîye olmışdur (...) Âhir ‘Adü’-d[-devle] ‘âciz olup bir gün bir pencereden cârîye Dicle temâşâsın iderken ‘Adudü’-d-devle kendü eliyle cârîyenün ardından tutup pencereden aşağıya Dicle’ye atdı, şöyle sandılar ki kendü düşdi. Fevt oldukdan sonra ‘Adudü’-d-devle zâr zâr ağlamağa başladı. İfrâta figân u nâle itdi ammâ masâlih-i memleket için kendü cânânesini kendü eliyle suya gark itdi (Çelik, 2021: 329).

1.10. Yardımseverlik

TDK Sözlük’te *hayırseverlik; hayırsever olma durumu, iyilikseverlik, yardımseverlik, hayırperverlik*” olarak karşımıza çıkan kelime, herhangi bir konuda desteğe ihtiyaç duyanlara yardımcı olma durumu olarak da düşünülebilir. İyilik yapmak, insanların özünde olan bir değerdir. *Cevâmi’ü’l-hikâyât*’ta yardımseverlik düşüncesi birçok hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Yardım konusu, Allah’ın insanlara ve diğer mahlûkata yardımı, insanların birbirlerine veya diğer canlılara yardımı şeklinde geniş bir yelpazede işlenmiştir.

Allah’ın iyilik yapan kullarına iyilik ile karşılık verdiğinin güzel bir örneği olan aşağıdaki örnekte, Mekke’de sıcak bir yaz gününde Ali bin İsa’nın canı buzlu su ister. Yaptığı iyiliklerin mükâfatı Allah tarafından karşılıksız bırakılmaz ve o sıcak yaz gününde dolu yağar: “*Bundan cem’ eylen.*” *Destîlere toldurdılar ‘Alî-i ‘İsâ sâ’im idi vakt-i iftâr olıcak ol karı ve toluyu katına iletdüm. Buyurdu şerbetler itdiler. Mescid-i Harâm’da olan mücâvire vü müsâfire üleşdürdiler. Aytdı: “Bu dilegimize pişmân olduk ki Hazret-i ‘İzzet’den n’içün ma’rifet taleb*

itmedük?" Şâyed icâbete makrûn olaydı bu hikâyeden fâ'ide oldur ki iyilik tohumunu ekenler girü iyilik getirürler." (Çelik, 2021: 438).

Yardıma muhtaç olan her canlıya yardım etmek ve onlara iyilikte bulunmak, gelecek nesillere kazandırılacak değerlerin başında gelmektedir. İnsanların giderek birbirinden uzaklaşmaya başladığı bir devirde yardımseverliğin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki hikâyede zalim bir kişinin bir kadına zulmetmesi ve yardım etmek isteyenlerin çabalarının sonuçsuz kalması üzerine bir terzinin ezan okuyarak kadını zalimin elinden kurtarması anlatılır. Hikâyede zulmü bertaraf etmek, darda kalanlara yardım etmek isteyenlerin muhakkak bir yolunu bulabileceği düşüncesi vurgulanmıştır:

Namâzı kıldukdan sonra gördüm bir sipâhî, bir zâlim kimesne, bir hatun kişiyi çeküp alıp giderler. Ol dahı feryâd, meded diyü çağırur. Ben aytdum: "Tanrı'dan korkmaz mısın bu hatun kişiyi niye incidürsin?" Hemân bir bozdağanı çıkarup, urup bir eyegümi sıdı. Ben dahı mahalle ehlini cem' itdüm. Üzerlerine gavgâ itdük mümkün olup elinden 'avreti alamaduk. Hayâsızlık itdi, salıvirmedi. Âhir kılıç sıyırdı, cemâ'ati sürdi, kaçurdi. Bu zulme benüm yüregüm acıyup tâkat getüremedüm. Nâ-çâr olup vardum, minâreye çıkdum bî-vakt ezân okıdum. Ol zâlim sandı ki sabâh oldı, çıkup gitdi. 'Avret elinden halâs oldı... (Çelik, 2021: 287).

Yardımseverlik, aynı zamanda herhangi bir canlının hayatına dokunduktan sonra mutluluk duyma ve huzurlu olma gibi olumlu duyguların yaşanmasıdır. Yardımseverliğin özünde merhamet vardır. Merhamet duygusu, tüm canlılara gösterildiğinde bir anlam kazanır.

Beylerden bir kişi, açlıktan ve susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe ekmek ve su vererek evine götürüp besler. Bey, Allah'ın yaratmış olduğu canlıya yardım etmiş; üstelik bunu herhangi bir karşılık beklemeden yapmıştır:

Bir gün yabânda giderken bir uyuz kelb gördi. Aç ve za'if, temâm tüyü dökülmüş, hemân ölmesi kalmış. Re'is anı göricek bî-ihliyâr şefkat zâhir oldı. Kuluna aytdı: "Var evden ekmek ve su bir pâre ip getir." didi. "Bu dahı Bârî Te'âlâ'nun bir cânaveridür, tîmârcık idelüm." didi. Oğlan eve varıp gelince Re'is anda durdi. Andan sonra ekmek ve su virüp karnını toyurdugundan sonra hizmet-kârına emr itdi, itün boğazına ip takup eve götürdi (173a-27/29;173b-1/2).

Sonuç

Toplumları şekillendiren ve kültür aktarımında önemli bir yere sahip olan değerler, günümüzde teknolojik gelişmeler ve bireyselleşmelerle beraber bozulma, önemini yitirme ve bütünüyle kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle erdemli bireyler yetiştirmek, ahlaki ve toplumsal değerleri korumak adına değerler, küçük yaşlardan itibaren öğrencilere kazandırılmalıdır.

Değer aktarımı, ailede başlar ve okullarda şekillenir. Eğitim sisteminde yer alan kök değerlerin aktarımında çeşitli yollara başvurulmaktadır. Ders kitaplarında yer alan okuma metinleri yoluyla değer aktarımı bunlar arasındadır. Değer aktarımında seçilen metinler ne kadar nitelikli ve kapsayıcı olursa etki alanı da o denli geniş olur.

Küçük yaşlardan itibaren kazandırılmaya çalışılan değerlerde tahkiye yoluyla anlatım etkileyici olabilmektedir. Çocuklar, okudukları veya dinledikleri hikâyelerdeki karakterlerle kendilerini özdeşleştirmekte ve bu durumda aktarılmak istenen mesaj daha etkili olmaktadır. Edebiyat tarihimizde değerler bakımından oldukça zengin eserler yazılmıştır. Bunların günümüz ders kitaplarına uyarlanarak aktarılmasının yarar sağlayacağı kanısındayız.

Fars edebiyatından tercüme yoluyla dilimize kazandırılmış olan *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmîü'r-rivâyat* adlı eserde yer alan hikâyelerin öğreticiliği ve eğiticiliği ön plana çıkmaktadır. Eser her ne kadar Fars kültürü ve yaşamı çerçevesinde yer alan hikâyelerden oluşsa da ortak İslam kültürü nedeniyle işlenen değerler Türk toplumunda da geçerli olan evrensel değerlerdir. Çalışma konusu olan eserin oldukça fazla hikâyeye sahip olması, değerler eğitimi açısından önemini artırmaktadır. Eserde özellikle *adalet, sevgi, saygı, sorumluluk, sabır, yardımseverlik* gibi değerler sıklıkla işlenmiştir.

Kaynakça

- Akbaş, Oktay (2008). “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, No. 16, Aralık 2008, 9-27.
- Altunay Şam, Emine (2015). “Değerler Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, 8-10 Mayıs 2015, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 47-63.
- Bayram, Yavuz (2012). *Değerler ve Eğitimi II “Değerler Eğitiminde Unutulmuş Bir Değer: Divan Şiiri ve Kültürü”*, İstanbul: DEM Yayınları, 439-474.
- Bayram, Yavuz (2015). *Ebednâme Divan Şiriyle Değerler Eğitimi Dîni ve Ahlâkî Değerler*, Samsun: İlk Adım Belediyesi Yayınları.
- Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât*, Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720.
- Çankırlı, Ali (2015). *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi*, İstanbul: Zafer Yayınları.
- Çelik, Nurten (2021). “Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi (1. Kısım) (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Demir, Hiclal (2016). “Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye”. *İdil*, C 5(27): 2027-2046.
- Direkçi, Bekir (2019). “Değerler Eğitimi Bağlamında Hızır Bin Yakub'un Cevâhirü'l-Me'ânî Adlı Eserinin İncelenmesi”, *SUTAD*, Nisan 2019; (45): 179-192.
- Ekinci, Hurşit (2018). *Okulda ve Ailede Değerler Eğitimi*, İstanbul: Kayhan Yayınları.
- Kasapoğlu, Hülya (2013). “Okulda Değer Eğitimi ve Hikâyeler”, *Millî Eğitim*, Sayı 198, Bahar/2013, 97-109.
- Kıymaz, M. Said; Altay, Enes (2021). “Behiç Ak'ın Tavşan Dişli Bir Gözlemcinin Notları Adlı Çocuk Romanı Üzerine Kök Değerler Açısından Bir İnceleme”, *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2021, 5(2), 27-61.
- Kuçuradi, İoanna (2003). *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- MEB (2018), *Türkçe Dersi Öğretim Programı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ogur, Yakup; Altunay Şam, Emine (2021). “Çocuk Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Açısından İşlevi ve Önemi”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(67), 672-682.
- TDK, Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).
- Yazıcı, Tahsin (1993). “Cevâmi'ü'l-Hikâyât”, *DİA*, C. VII, İstanbul: TDV Yayınları, 439-440.

Summary

Values are the most important building blocks that ensure the survival of societies. It is tried to ensure its continuity by transferring it from generation to generation. With the emergence of nations, values that started to emerge as a result of knowledge, experience and experience are degenerating in today's world. Education and therefore educational institutions have undertaken the biggest role in transferring values to younger generations. In this transfer, literary texts are considered as one of the most effective tools. It is seen that basic values such as justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence are frequently used directly or indirectly in literary texts within the scope of classical Turkish literature. Although these literary texts from the past reflect the alphabet,

language and styles of the period in which they were written, they pose a problem for today's readers, but they should be used in values education by making intralingual translations and simplifications if necessary.

Classical Turkish literature has a strong and deep-rooted history. Our classical literature, which contains many translations and copyrighted works, is also very rich in terms of genres. Although poetry comes to mind first when it comes to classical literature, numerous works have been written in the field of prose as well as copyrighted or translated. One of the remarkable genres in classical Turkish prose is stories. The stories, in which almost every subject is handled, are generally written in a simple way that the public can understand, away from the ornate and fluffy utterance.

The works brought to our literature through translation in the classical period are usually in Persian or Arabic. Many works in verse and prose have been translated from these languages. One of these works is the Persian work *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât*. Written by the Iranian writer Muhammed Avfi, the work, which is quite comprehensive and voluminous, contains more than 2000 stories on many subjects such as historical, social, mythological, epic, religious. The work consists of four part and 25 chapters in each part, a total of 100 chapters. There are Turkish translations of this work made in different periods. The most comprehensive translation that has survived to the present day belongs to Celalzâde Salih Çelebi.

The source of this study is the work named *Cevâmi'ü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât*, whose translator is unknown and which is included in the 720 archive records in the Hasan Hüsnü Pasha Manuscript Library. The work, which reflects the language features of Old Anatolian Turkish, is written in a clear, understandable and plain language. It contains many useful stories about values education. It is seen that the values of justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility and benevolence are frequently mentioned in the stories.

Within the scope of this study, the definition of “value” has been made and various views on this subject have been included. In addition, the place and importance of values education in our education system has been mentioned. It has been emphasized that classical stories can be used in the transfer of values and that value transfer can be achieved in this way. By defining the values of justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence, sample stories about these values in *Cevâmi'ü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât* are given.